

"URBANIZATION" UNDERSTANDING AND ITS PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Sayidov Kahramon Bekturdievich

Researcher of Urganj State Independent University,

“УРБАНИЗАЦИЯ” ТУШУНЧАСИНИНГ ВА УНИНГ ФАЛСАФИЙ ТАҲЛИЛИ

**Урганч Давлат Университети мустақил тадқиқотчиси, Сайидов Қаҳрамон
Бектурдиевич**

Илмий адабиётларда “урбанизация” тушунчаси ҳақида кескин, зиддиятли талқинлар учрамаса-да, унинг асосий йўналишлари, тизими, хусусиятлари ва ҳудудий, регионал жиҳатлари ҳақида турли қарашлар мавжуд. Бу табиий ҳол, чунки урбанизация кенг ижтимоий-маданий, жуғрофий, этносоциал, архитектура, бошқариш, инфратузилмалар, шаҳар хўжалиги, хизматлар кўрсатиш, демография ва миграция, агломерация, қишлоқ турмуш тарзи, транспорт алоқалари каби кўплаб соҳалар, омиллар билан боғлиқки, уларни битта тушунчада адекват ифодалаш қийин. Бундан ташқари, илмий тадқиқотларнинг мақсади ва концептуал масалалари аввало асосий тушунчаларни аниқлаб олишни, уларнинг қандай маъно ва талқинда ишлатилишини изоҳлашни талаб этади. Чунки инсон фикрлаш, субстанцияларнинг моҳиятидан келиб чиқиб, хулосалар чиқариш, турли нарсаларнинг борлиги ва ҳақиқийлигини англаш учун тушунчаларга ўралган билимлардан фойдаланади¹. Айнан нарсалар ва воқеаларнинг “турли”чилиги инсонни маълум бир тушунчалар ёрдамида ўз фикрини билдиришига, ўша нарсаларни, воқеаларни билишига ёрдам беради. Бизнинг тадқиқотимизда “урбанизация” ана шундай муҳим тушунча ҳисобланади. Шу билан бирга, “урбанизация” тушунчасини тўлдириб, унинг ижтимоий-маданий моҳиятини аниқлаштириб келувчи қатор тушунчалар ҳам борки, улар ҳақида ҳам, диссертация концепциясига мувофиқ, изоҳлар бериб ўтишга тўғри келади. Бундай тушунчаларга “урбанистика”, “урбанизацион ривожланиш”, “гиперурбанизация”, “субурбанизация”, “шаҳар маданияти”, “агломерация”, “шаҳар эстетикаси”, “ландшафт”, “гигантоград” (“конус шаҳар”), “сити”, “иқтисодий урбанизация” кабилар киради. Биз ушбу тушунчаларнинг урбанизация ва унинг муаммолари билан боғлиқ жиҳатлари ҳақида тўхталамиз ҳолос. “Урбанизация” лотинча urbanus сўзидан ясалган бўлиб, у шаҳарлар ролининг, шаҳарлар маданиятининг ва “шаҳарлар муносабатларининг” жамият ривожига

¹ Қаранг: Декарт Р. Сочинения в двух томах. Том 1.--Москва: Мысль, 1989. С.318.

ролини, шаҳар аҳолиси сонининг қишлоқликка нисбатан ошишиб боришини, шаҳардаги юқори маданият намуналарининг ташқарига тарқалишини англаувчи жараёнди¹. Бу ўринда урбанизация шаҳарга тааллуқли воқелик сифатида талқин қилинмоқда. “Шаҳар маданияти” деган тушунча эса унинг бир жиҳатидир. Шаҳарга тааллуқли нарсалар ва атрибутларнинг унинг чегарасидан ташқарига тарқалиши, ёйилиши урбанизацияни англади. Мазкур таъриф “шаҳар” ва “шаҳардан ташқари” ёки “қишлоқ” деган тушунчаларни келтириб чиқаради. Худудий чегараланишни урбанизациянинг муҳим белгисига айлантиради. Бироқ шаҳар маданиятини қишлоқ ҳаётидан фарқлиниши фақат худуд билан белгиланмайди. Улар ўртасида “оралиқ зона”лар, яъни агломерациялар, “гибрид маданият”, туманлар борлигини унутиб бўлмайди. Туманлар худудий белгиларига эга бўлса-да, ижтимоий-маданий ҳаёти нуқтаи назаридан шаҳар маданияти ва ҳаётига интилувчи, истемол маҳсулотларини эса қишлоқдан олишга одатланган ижтимоий макондир. Туманларда агромаданиятга мойиллик сезилиб туради. Шунинг учун урбанизация жараёнларини шаҳар-туман, қишлоқ тизими (кесими)да қараш ўринлидир.

Баъзан тадқиқотчилар урбанизациянинг жуғрофий белгиларини мутлақлаштиришга интилашади. Шаҳар ландшафтини асосий кўрсаткич қилиб олган тарзда, уни қишлоқ учун намуна, тараққиёт модели сифатида талқин этишади². Инсоннинг шаҳар муҳитида сиқилиб қолиши ва табиатдан узоклиги сабабли руҳиятида пайдо бўладиган салбий кечинмалар жуғрофий- табиий омилларнинг аҳамиятини оширади. Урбанизация туфайли шаҳарларда авж олган сунъий муҳитни яратиш анъанаси инсонга нафақат қулай шарт-шароитларни шакллантирди, вақтини тежади ва оғир меҳнатдан халос қилди, шу билан бирга, унда табиатга яқинлик инстинктини ҳам уйғотди. Шунинг учун ҳам кейинги йилларда “табиий туризм” ёки шаҳар чеккасида, табиат қўйнида, сув ҳавзалари, ўрмон чеккаларида дам олиш ва ҳордиқ чиқариш анъанага айланиб қолди. Аммо “шаҳар” тушунчасини ижтимоий-демографик ҳолатига қараб белгаланиши кузатилади. Дунё учун ягона “шаҳар” тушунчаси йўқ. Масалан, Дания, Швеция, Финляндияда 200 кишидан иборат аҳоли пункти шаҳар деб қаралади, Канада ва Австралияда бу кўрсаткич 1 минг, ГФР ва Францияда 2 минг, АҚШда 2,5 минг, Ҳиндистонда 5 минг, Швецарияда 10 минг, Японияда эса 30 минг киши қилиб белгиланган³. Демак, “шаҳар” тушунчасини қатъий чегаралар ва омиллар билан белгилаш қийин. Бу эса, ўз навбатида, урбанизацияга ҳам кўп омилли ҳодиса сифатида қарашга олиб келади. Жуғрофий омилни мутлақ рад этиш мумкин эмас. Айнан у қишлоқ аҳолисининг турмуш тарзини, асосий фаолияти ва шаҳар билан алоқаларини белгилаб бермоқда. Қишлоқ шаҳардан қанчалик узокда бўлса, аҳолининг табиатга, жуғрофий муҳитга яқинлиги ортади, бу ижтимоий-маданий ҳаётда ҳам ўз аксини топади⁴. Қишлоқ жуғрофий муҳитида табиатга яқинлик ва табиат неъматларига, об ҳавоси, суви, ҳатто ноқулайлигига мослашиш кучли бўлгани учун умри қишлоқда ўтган киши шаҳар муҳитига кўникалмайди. Унинг шаҳар урбанизациясига адаптацияси

¹ Қаранг: Википедия. <https://ru.m.wikipedia.org> >wiki.

² Қаранг: Заборова Е.Н. Социологический анализ городского социального пространства. Монография.-Екатеринбург: ЕГУ, 1996; Ковалевский А.А. Объективация негативных переживаний человека в пространстве города// Гуманитарные исследования, 2016, №2 (11). С. 25- 28.

³ Қаранг: Краткий географический словарь. EdwART, 2008.

⁴ Қаранг: Лола А.М. Основы градостроения и теории города.--Москва: “Комкнига”, 2001; Культура города: проблемы развития. Сборник научных трудов.--Москва: НИИК, 1988.

қийин кечади. Қишлоқ миграциясини асосан ёшлар ташкил этади, унда катта ёшдаги кишилар деярли учрамайди. Қишлоқ жуғрофий муҳитида инсон ўзини эркин сезади, гоҳо бошқаларнинг бевосита ёрдамисиз ҳам ўз ишини амалга оширади, шаҳарда эса, аксинча, у бошқалар билан мудом интенсив ва экстенсив алоқада, ҳар қадамда уларнинг бевосита ёрдамларига муҳтож яшайди. Демак, жуғрофий омил (“қишлоқ жуғрофий муҳити” ва “шаҳар жуғрофий муҳити”, “қишлоқ ижтимоий макони” ва “шаҳар ижтимоий макони” деган тушунчалар ана шу омил таъсирида пайдо бўлган) урбанизацияни, шаҳар маданиятини қишлоқ турмуш тарзидан фарқловчи белгилардан биридир.

Урбанизациянинг навбатдаги белгиларидан бири аҳоли сонининг ошиши, яъни ижтимоий-демографик омил билан боғлиқ. Унга кўра, XX аср ўрталаригача қишлоқ ижтимоий-демографик ўсиш манбаи бўлиб келган, кейин эса шаҳар аҳолиси сони ўса бошлаган. Мутахассисларнинг келтиришича, урбанизациянинг ижтимоий-демографик жараёнлар билан боғлиқ босқичи Шимолий Америка ва Европага 1750- 1950 йилларга тўғри келади. Бу йилларда, ўша тартибда, шаҳар аҳолиси 10 фоиздан 52 фоизга кўпайган, яъни 15 миллиондан 423 миллионга ошган. Ундан кейинги иккинчи босқичда шаҳар аҳолиси 309 миллиондан 3,9 миллиард кишига етган. Бу шаҳар аҳолисининг 18 фоиздан 56 фоизга ошганидан дарак беради¹. Кейинчалик бу жараёнга Африка, Осиё ва бутун дунё кўшилади. Бугун шаҳар аҳолиси 4,2 миллиард, яъни аҳоли сонининг 55 фоизини ташкил этмоқда. БМТ башоратига кўра, 2050 йилга бориб бу кўрсаткич 68, 6 фоизга етади². Буни шаҳар урбанизациясининг таъсири деб баҳолаш мумкин. Айнан шаҳар аҳолисининг тинмай ўсиб бораётгани “урбанизация” тушунчасини ҳам ана шу ижтимоий-демографик омил билан боғлашга ундамоқда. Бизнинг фикримизча, бу ўринда ижтимоий-демографик омилнинг ролини оширишга интилиш кўзга ташланади, бу аҳолишунослик билан шуғулланаётган тадқиқотчилар учун қулай аргумент. Бу уларнинг фикрларини, тавсияларини жамоатчилик ва давлат стратегиясини ишлаб чиқишдаги аҳамиятини оширади. Шубҳасиз, аҳолининг кўпайиши урбанизация билан боғлиқ кўп муаммоларни келтириб чиқаради, давлат бошқаришини шаҳарларга қаратилишини такозо этади, ижтимоий маконни режалаштиришни ва озиқ-овқат таъминотини мураккаблаштиради. Шаҳар бошқариши янги-янги тизимларга, институтларга муҳтож бўлиб, ўз агломерациясини кенгайтиришга мажбур. Бу муаммоларни фақат ижтимоий -демографик омил таъсири билан изохлаш етарли эмас, улар, ўз навбатида, давлатнинг стратегик мақсади, инсон учун қулай ижтимоий-маданий маконни яратиш, шаҳар архитектураси ва инфратузилмасини шакллантириш каби билан ҳам боғлиқдир. “Урбанизация “ тушунчасини шаҳарсозлар (архитектор- қурувчилар) қурилиш билан боғлашади. Уларнинг бу талқини асоссиз эмас, чунки шаҳарни мафтункор қиладиган жихатларидан бири унинг биолари, йўллари, ижтимоий-маданий муассасалари, оромгоҳлари ва хизматлар турларининг ранг-баранглигидир. Профессор А.В.Иконниковнинг фикрига кўра, урбанизация-бу аввало архитектура ва шаҳарсозлик. Урбанизацион ривожланиш меъёрлари аввало архитектура ва шаҳарсозликда намоён бўлади, улар дизайн, сув ҳавзалари, фонтанлар, аллеялар, газонлар ва турли декоратив дарахтлар ва сунъий фантастик элементлар билан безатилганида, уйғунлаштирилганида, шаҳарнинг табиий макон яратишга интилиши

¹ Қаранг: Народонаселение мира в 2007 году. Использование потенциала урбанизации. Фонд Организации Объединенных Наций в области народонаселения. ЮНФПА, 2007. С. 8.

² Қаранг: <https://ru.m.wikipedia.org>barom02>.

акс этади. Шаҳарлар урбанизацияси инсоннинг бадиий-эстетик ва архитектура соҳасидаги ижоди маҳсулидир¹. Олим “урбанизация” тушунчасига таъриф бермайди, аммо унинг “шаҳар маданияти”, “архитектура санъати”, “шаҳар ижтимоий-маданий макони ва эстетикаси” деган иборалари бевосита урбанизацияга тааллуқлидир.

Резюме:

Ушбу мақолада, “урбанизация” тушунчаси унинг асосий йўналишлари, тизими, хусусиятлари ва ҳудудий, регионал жиҳатлари ҳақидаги турли қарашлар ҳамда урбанизацияни кенг ижтимоий-маданий, жуғрофий, этносоциал, архитектура, бошқариш, инфратузилмалар, шаҳар хўжалиги, хизматлар кўрсатиш, демография ва миграция, агломерация, қишлоқ турмуш тарзи, транспорт алоқалари каби кўплаб соҳалар, омиллар билан боғлиқлиги ҳақида фикрлар баён этилади.

Таянч тушунчалар:

Адекват, концептуал масалалар, “урбанизация”, “урбанистика”, “урбанизацион ривожланиш”, “гиперурбанизация”, “субурбанизация”, “шаҳар маданияти”, “агломерация”, “шаҳар эстетикаси”, “ландшафт”, “гигантоград” (“конус шаҳар”), “сити”, ижтимоий-маданий, жуғрофий, этносоциал, архитектура, бошқариш, инфратузилмалар, шаҳар хўжалиги, хизматлар кўрсатиш, демография ва миграция, агломерация, қишлоқ турмуш тарзи, транспорт алоқалари.

¹ Қаранг: Иконников А.В. Пространство и форма в архитектуре и градостроительстве.--Москва: “Архитектура и градостроительство”, 2006. С.17, 23.